

G. SAVIČIŪTĖ, V. VITKAUSKAS

PRIEBALSIŲ $t:k$ ir $d:g$ MAIŠYMAS ŠVENDUBRĖS ŠNEKTOJE

Lietuvių dialektologams jau iš seniau žinoma, kad $t:k$ ir $d:g$ maišomi palyginti nedideliame pietų aukštaičių (vakarų dzūkų) plote¹ į rytus nuo Nemuno – kai kuriuose Varėnės rajono kaimuose apie Drūskininkus, Kabeliūs, Dubičiūs, Šalčininkų rajone apie Dievėniškes. Šis reiškinys pastebimas ir Baltarusijos teritorijoje esančiose lietuvių šnektose: apie Lazūnus, Pelėšą, Ródūnią (Kargaudų k.), Zieteloje. Jis buvo būdingas ir Azierkų (17 km. į pietus nuo Drūskininkų) kaimo šnektai.

$t:k$ ir $d:g$ maišymas iki galo neištyrinėtas, neiškus arealas, tvirtai neįrodyta nė viena jo kilmės hipotezė. Šį reiškinį palyginti neseniai pastebėjo J. Dovydaitis ir, remdamasis savo surinktais pavyzdžiais, parašė straipsnį, kurio tik nedidelė dalis buvo išspausdinta 1959 m.² $t:k$ ir $d:g$ maišymą yra trumpai paminėjęs J. Senkus³. Bene išsamiausiai jį aptarė J. Otremskis⁴ ir siejo su $s:š$ bei $z:ž$ maišymu, tvirtindamas, kad abu šie reiškiniai yra paplitę į pietus nuo Pūnsko, Lazdijų, Kāpčiamiesčio, Švendubrės (Rātnyčios), Kabėlių, Dubičių, Dievėniškių. Jis nurodė, kad palataliniai priebalsiai t, d prieš priešakinės eilės balsius virsta į k, g . J. Otremskis pažymėjo, kad dažniausiai t, d keičiami į k, g , o atvirkštinė kaita – k, g į t, d – esanti tik atsitiktinė. Mūsų surinkti Švendubrės kaimo šnektos faktai rodo, kad k, g virtimas į t, d yra tik retesnis, bet atsitiktiniu jo laikyti negalima, nes iš 562 užrašytų maišymo atvejų šios kaitos yra net 100 pavyzdžių.

Minėtini E. Grinaveckienės⁵ ir Z. Zinkevičiaus⁶ darbai, kreipiantys dėmesį į šį reiškinį lietuvių šnektose ir mėginantys aiškinti jo kilmę. Turėdami gausią Vilniaus V. Kapsuko universiteto studentų lituanistų ir dėstytojų ekspedicijose surink-

¹ Plačiau žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija (toliau LD), Vilnius, 1963, 140–141.

² J. Dovydaitis, О некоторых явлениях в южных и юго-восточных литовских диалектах, – LP VII (1959) 341.

³ J. Senkus, Nauja medžiaga apie lietuvių kalbos tarmes – MA Darbai, Serija A, I (1955) 145–151.

⁴ J. Otremski, Gramatika języka litewskiego, I, Warszawa, 1958, 353–357.

⁵ E. Grinaveckienė, Tarmių medžiagos rinkimas lietuvių kalbos atlasui, – LKK III (1960) 193; taip pat jos, Nauji dzūkų tarmės tyrinėjimų duomenys, – LiK V (1961) 603–608.

⁶ Z. Zinkevičius, LD 140–141.

ta Švendubrės šnekto medžiaga, norime šį reiškinį kuo nuodugniau išnagrinėti, pateikti visus pastebėtus niuansus ir pakalbėti apie jo kilmę.

$\hat{i} : \hat{k}$ ir $\hat{d} : \hat{g}$ maišymas Švendubrėje labai dažnas reiškinys, bet jaunesniųjų šnekto atstovų kalboje jau nepastebimas dėl bendrinės kalbos įtakos ir dėl to, kad šiuos priebalsius maišantys kaimynų (leipalingiškių, veisiejiškių) yra pašiepiami.

Priebalsiai $\hat{i} : \hat{k}$ ir $\hat{d} : \hat{g}$ vienas kitu pakeičiami keturiomis kombinacijomis: $t > k$, $d > g$, $k > t$ ir $g > d$. Dvi pirmosios yra kur kas dažnesnės.

1. Dažniausiai $t : k$ ir $d : g$ maišomi prieš priešakinės eilės balsius e , \acute{e} , i , prieš dvibalsį ie ir diftongoidą $(i)e$, atliepanti bendrinės kalbos \acute{e} ir naujai atsiradusį dėl kontaktų su slavų kalbomis:

a) prieš e (pati dažniausia maišymo pozicija), pvz.: $\acute{u}zgege\acute{e}$ 'uždegė', $pav\acute{a}nge-$
 $n(i)e$ (ir $pav\acute{a}ngin\acute{e}$) \sim $pav\acute{a}nden\acute{e}$ 'potvynis' ($\hat{d} > \hat{g}$); $m\acute{o}k\acute{a}ro's$ \sim $m\acute{o}teros$
'moterys', $k\acute{a}ka$ 'teka' ($\hat{i} > \hat{k}$); $delto'na\acute{i}$ 'geltonai' ($\hat{g} > \hat{d}$); $tel\acute{u}$ 'keliu' ($\hat{k} > \hat{i}$);

b) prieš \acute{e} , pvz.: $g\acute{e}d\acute{e}$, $g\acute{e}g\acute{e}$ 'dėdė', $\acute{a}ug\acute{e}$ 'audė' ($\hat{d} > \hat{g}$); $bik\acute{e}$ 'bitė', $gl\acute{o}sk\acute{e}$
'glostė' ($\hat{i} > \hat{k}$); $d\acute{e}l\acute{u}$ 'gėlių' ($\hat{g} > \hat{d}$); $mo't\acute{e}j$ 'mokėjo' ($\hat{k} > \hat{i}$);

c) prieš i ir $i\acute{}$, kur turėtų būti dzūkuojama, pvz.: $\acute{s}irgis$ 'širdis', $aug\acute{i}mas$ 'audi-
mas' ($\hat{d} > \hat{g}$); $k\acute{i}ltas$ 'tiltas', $kav\acute{o}kis$ \sim $kav\acute{o}tis$ 'slėptis' ($\hat{i} > \hat{k}$);

d) prieš i , $i\acute{}$ $< *en$, pvz.: $nam\acute{a}ki$ 'nematė', $mieski$ 'mieste' ($\hat{i} > \hat{k}$); $ap\acute{e}gi$
'apėdė', $p\acute{a}vargi$ 'pavardė' ($\hat{d} > \hat{g}$);

e) prieš ie (išskyrus $\hat{i} > \hat{k}$ prieš ie , kurio nebuvo užrašyta nė vieno pavyzdžio),
pvz.: $died\acute{o}c$ 'giedoti' ($\hat{g} > \hat{d}$), $tiema\acute{n}$ 'kieman' ($\hat{k} > \hat{i}$); $gien\acute{a}$ 'diena', $g\acute{i}edas$ 'die-
das' ($\hat{d} > \hat{g}$);

f) prieš $(i)e$, atliepanti bendrinės kalbos \acute{e} , šie priebalsiai keičiami panašiai,
kaip ir anksčiau minėtais atvejais, pvz.: $uzg(i)\acute{e}ta$ 'uždėta', $išveg(i)e$ 'išvedė' ($\hat{d} > \hat{g}$);
 $k(i)\acute{e}vas$ 'tėvas', $kr\acute{a}k(i)em$ 'kratėme' ($\hat{i} > \hat{k}$); $d(i)el\acute{e}$ 'gėlė' ($\hat{g} > \hat{d}$); $mo't(i)\acute{e}j$
'mokėjo' ($\hat{k} > \hat{i}$);

g) t (dėl analogijos iš $*tj$) ir d (dėl analogijos iš $*dj$) taip pat pramaišiu keičia-
mi į \hat{k} , \hat{g} , pvz.: $ma\acute{ka}u\acute{}$: $ma\acute{ta}u\acute{}$ 'mačiau', $\acute{a}u\acute{g}au$: $\acute{a}u\acute{d}au$ 'audžiau', $pastaka\acute{u}$:
 $pastata\acute{u}$ 'pastačiau', $ve\acute{g}au\acute{}$: $ved\acute{a}u\acute{}$ 'vedžiau', $me\acute{ka}u\acute{}$: $me\acute{ta}u\acute{}$ 'mečiau', $n\acute{u}šun\acute{k}au$:
 $n\acute{u}šun\acute{t}au$ 'nusiunčiau';

h) kartais nueinama net toliau ir sakoma: $sci\acute{le}s$: $st\acute{i}le's$ 'skylės', $ci\acute{rme}le's$:
 $ti\acute{rme}le's$ 'kirmėlės', $pinci$: $penti$ 'penki', $citas$: $titas$ 'kitas'.

2. Švendubrėje $t : k$ ir $d : g$ retais atvejais sumaišomi ir kitose pozicijose:

a) prieš užpakalinės eilės balsius a , \acute{e} , o , u , pvz.: $v\acute{e}rgam$ 'verdame', $s\acute{u}lenga$
'sulenda', $\acute{s}ilka$ 'šilta', $r\acute{e}g\acute{e}m$ 'rėdėm', $paš\acute{i}lgo$ 'pašildo', $liek\acute{u}ve$ 'lietuvė'.

b) prieš kietuosius priebalsius, pvz.: $dr\acute{v}bu$ 'grybų', $gr\acute{u}skini\acute{ku}$ 'Druskininkų'.

Kietųjų $t : k$ ir $d : g$ maišymo atvejus reikėtų laikyti atsitiktiniais, atsiradusiais
dėl gausaus atitinkamų minkštųjų priebalsių maišymo įtakos⁷.

⁷ Plg. J. Dovydaitis, op. cit.

Šie įvairūs šnektos faktai menkai ką duoda to keisto reiškinių kilmei nušviesti. Net tokie įdomūs dalykai, kaip *bīku*, *sci·le·s*, gali būti vėlyvi sistemos išlyginimo, analogijų rezultatai ir gali neturėti nieko bendra su senove (**bitjuon* > *bīku* ar *ski·le* > *sti·le* > *sci·le* – vadinasi, prieš dzūkavimo atsiradimą?).

Įvairių mokslininkų mintys apie galimą jotvingišką reiškinių kilmę⁸ ir jo naujumą⁹ skatina manyti, kad šį reiškinį būtų galima pamėginti nušviesti arealinės lingvistikos požiūriu. Atmetę tuos pavyzdžius, kurie gali būti asimiliacijos bei disimiliacijos rezultatas (*gegutė* > *degutė* pietų aukštaičiuose¹⁰, *kakinas* < *katinas* Gervėčiuose¹¹, *girsė* 'dirsė' rytų aukštaičių šnektose¹², *mekmenai* < *metmenai* Strūnaičio apylinkėje ir kt.), šiandien žinome, kad dėsningesnis, įvairesnis ir nepamatuotas *k : t*, *g : d* maišymas būdingas atskiriems kaimams pačiuose pietų aukštaičių pietuose ir savaimingai Zietelos šnektai (A. Vidugiris, Z. Zinkevičius). Reiškinys nesudaro kokios izoglosos, o yra tarsi atskiri taškai nemažoje teritorijoje. V. Pisanio mintimis pasirėmę, tai galėtume laikyti didesniame areale buvusio senesnio dėsniu reliktu, tuo labiau, kad Zietelos šnektos ir kitų pietų aukštaičių šnektų ryšiai yra nutrūkę prieš daugelį šimtmečių arba jų ir visai nėra buvę. Šitas Zietelos ir minėtų dzūkuojančių šnektų bendras *k : t* ir *g : d* maišymas aiškiai kreipia mus manyti apie šio reiškinių senumą.

Šių šnektų (ypač Zietelos) kai kurių ypatybių bendrumas su prūsų kalba (Švendubrėje, kaip ir Kabėlių apylinkėse, dažnai tariama *s*, *z* vietoj kitų lietuvių *š*, *ž*) irgi patvirtina nagrinėjamojo reiškinių senumą. Naujausios prof. V. Mažiulio prūsų kalbos etimologijos yra akivaizdus įrodymas, kad šie priebalsiai buvo maišomi ir prūsų kalboje: *birgakarkis* „Schöpflöffel“ < **birgakartis*¹³, *pivemtis* „Treiber“ = *piwenitis* < **piwenikis*¹⁴.

Visa tai verčia šį nykstantį reiškinį laikyti senesne baltų kalbų ypatybe¹⁵.

⁸ J. Otrębski, op. cit.

⁹ E. Grinaveckienė, – LiK V (1961); Ю. Ф. Мацкевич, Е. М. Романович, Е. И. Чеберук, Е. Й. Гринавецкене, Новый случай делябиализации в литовском говоре белорусско-литовского пограничья, – III Sąjunginė baltų kalbotyros konferencija (Pranešimų tezės), Vilnius, 1975, 124.

¹⁰ M. Hasiuk, Die Ferndissimilation der *k*, *g* in der litauischen Dialekten, – Donum Balticum (1970), 178–180.

¹¹ J. Kardelytė, Gervėčių tarmė, Vilnius, 1975, 28.

¹² Z. Zinkevičius, LD 140–141.

¹³ V. Mažiulis, Prūsiškos etimologijos, – Baltistica XI (1975) 84–85.

¹⁴ Iš V. Mažiulio kalbos 1975 m. VVU Studentų mokslinėje konferencijoje.

¹⁵ Labai įdomus T. Sudnik šio reiškinių traktavimas. Apibūdindama dzūkavimą kaip *t*, *d* negalėjimą vartoti prieš *i*, *ie*, autorė sako, kad šiuos priebalsius įmanoma buvo pakeisti ne tik *c*, *dz*, bet ir *k*, *g* (Т. М. Судник, Диалекты литовско-славянского пограничья, Москва, 1975, 78). Bet kadangi šie priebalsiai maišomi ne tik prieš *i*, *ie* ir esama priešingo keitimo *t*, *g* : *k*, *d*, tai T. Sudnik iškelta mintis aiškiai diskutuotina.

СМЕШЕНИЕ СОГЛАСНЫХ *t:k* и *d:g* В ШВЯНДУБРЕСКОМ ГОВОРЕ

Резюме

Смещение указанных согласных отмечается в трудах А. Видугириса, Е. Гринавечкене, И. Довидайтиса, И. Отрембского, З. Зинкявичюса, Т. Судник.

В настоящей статье детально анализируются случаи данного явления, встречающиеся в одном из весьма хорошо сохранившихся говоров.

Палатальные согласные *t̃* : *d̃* и *k̃* : *g̃* смешиваются перед гласными *e*, *ẽ*, *i*, *ĩ*, *ĩ* < **en* перед звуко сочетанием *ie* и дифтонгоидом *(i)e*, появившимся в недавнее время под влиянием славянских языков: *ùžgegė̃* (< *ùždegė̃*), *áugė̃* (< *áudė̃*), *bikė̃* (< *bítė̃*), *širgīs* (< *širdis*), *mieskī* (< *miestė̃*), *užg(i)éta* (< *uždė̃ta*), *maķaũ* (< **matjau*) и т.п. Иногда говорят: *cirmė̃lė̃* (< *tirmẽlė̃* < *kirmė̃lė̃*).

Отмечаются случаи смешения и твердых согласных, как, например: *vėrgam* (< *vėrdam*), *liėkũvė̃* (< *lietũvė̃*). Однако такие случаи встречаются гораздо реже, поскольку их появление явно связано с более поздним периодом.

Исследуемое явление, не образующее изоглоссы (некоторые села областей Зетела, Лазунай, Родуня, Дубичяй, Кабяляй, Друскининкай), по всей вероятности, уходит в глубокую старину; оно характерно также и для прусского языка, о чем свидетельствуют исследования проф. В. Мажюлиса.